

Милан Ж. МИЛОШЕВИЋ*

Славиша КРСТИЋ**

Факултет за пословне стидије и право
Универзитет „Унион – Никола Тесла“ Београд

ПРИСТУП ИЗУЧАВАЊУ БЕЗБЕДНОСНОГ МЕНАЏМЕНТА КАО НАУЧНЕ ДИСЦИПЛИНЕ

Апстракт: Безбедносни менаџмент је нова научна дисциплина која је настала спајањем две науке, науке безбедности и науке менаџмента. Савремене безбедносне претње, којих је у последње време све више, су довеле до повећаног интересовања за питања која се тичу безбедности, као и за организације које се овим питањима баве. У складу са променама које су наступиле на безбедносном плану, различите теорије и школе безбедности, такође су се развијале и мењале. Циљ овог рада је, стога, да представи различите приступе у изучавању безбедносног менаџмента као научне дисциплине, те да укаже на сличности и разлике међу представљеним теоријама и школама. У раду су представљени традиционални – волонтеристички приступ и алтернативни приступи безбедности. Такође су дати савремени проблеми безбедносног менаџмента са изазовима који су пред њим.

Кључне речи: теорија, традиционални приступ, алтернативни приступи, безбедност.

1. УВОД

Од настанка до данас изучавање безбедносног менаџмента било је веома разнолико и пруступало му се са различитих научних основа. Важно је напоменути да су сви ти приступи допринели да изучавање менаџмента безбедности постане продубљеније и богатије.

На самом почетку изучавање безбедносног менаџмента било је усмерено на војне и нуклеарне изазове великих сила и било је намењено војном сектору безбедности (Ејдус 2012 : 68). Почетак изучавања био је обојен, како каже Ејдус, позитивистичком методологијом, да би данас те студије биле веома разноврсне, истраживања постављена најразличитијом методологијом, што је довело и до мноштва различитог дефинисања самог појма изучавања (Ејдус 2012: 68).

У новом миленијуму, међународним односима и безбедносним дебатама доминира пет различитих теоријских парадигми, које се надмећу, али су истовремено и комплементарне, а то су политички реализам (неомерканитлизам, неореализам,

* Редовни професор, milan.milosevic@fpssp.edu.rs

** Доцент, slavisa.krstic@fpssp.edu.rs

структурални реализам), либерализам (неолиберализам, институционализам, либерализам, идеализам), марксизам (неомарксизам), конструктивизам (когнитивизам) и критичке теорије безбедности. Може се рећи да су на основу ових теоријских парадигми формиране и одговарајуће политике за суочавање са међународним системом и односима у њему, односно политика моћи и безбедности (реализам), што скреће пажњу на квазианархичност светског политичког система и последичне преокупације држава националном безбедношћу; политика међузависности и транснационалних односа (либерализам), која наглашава коегзистенцију и интеракцију мноштва политички активних група у светском систему и, последично, питање преговарања и регулисања односа међу њима; политика доминације и зависности (марксизам), која доводи у питање како сиромашни и слаби могу постојати у глобалном систему који их стално ставља у подређени положај; политика нематеријалне моћи и безбедности (конструктивизам), која доводи у питање како заједнички идентитети, идеје и норме утичу на обезбеђење међународне безбедности, и политика безбедности и еманципације (критичке теорије безбедности), која указује на неадекватност постојећих теорија, истиче појединца као кључни референтни објекат безбедности и повезује безбедност са еманципацијом човека у различитим областима његовог постојања. Све наведене теоријске парадигме, свака на свој начин, неке више, друге мање, баве се и везама животне средине и безбедности.

2. ТРАДИЦИОНАЛНИ – ВОЛУНТАРИСТИЧКИ ПРИСТУП

2.1. РЕАЛИЗАМ

За реализам је карактеристично да се ради о државноцентричној парадигми међународних односа, будући да је, по уверењу његових заговорника, кључни актер међународног система држава која има монопол на легитимну употребу силе. Државни актери једини имају неку валидност, сви остали, као што су међународне организације, невладине организације итд. имају маргинално значење. Држава делује у националном интересу, а своје деловање често приказује у светлу општих моралних циљева. Земље формирају ексклузивни клуб, али се међусобно такмиче за ограничене ресурсе, укључујући безбедност, коју реалисти виде као „игру са нултом сумом“, што значи да ниједна земља не може да стекне већу безбедност, а да друге земље не изгубе део у своје сигурности. Државе су мотивисане ривалством да остваре релативну моћ, посебно у економском и војном смислу, и овој тези реалисти додају тезу о хегемонистичком и војном смислу, као и тезу о хегемонистичкој стабилности, која гласи да једна велика сила у свету обезбеђује економску стабилност и безбедност, те тезу о равнотежи снага која каже да у случају када је власт равномерно распоређена међу кључним актерима светског система (државама), постоји мања вероватноћа оружаних сукоба међу њима. Реалистичка перспектива заснива се на концепту моћи, будући да су земље класификоване на хијерархијској скали, а критеријум за њихову класификацију је економска и војна моћ која се из ње изводи. Промене су могуће уколико дође до прерасподеле економске и војне моћи.

Стално надметање међу државама за бољи положај у свету, засновано на безбедносној дилеми и неповерењу, често доводи до озбиљнијих сукоба, па чак и до оружанних сукоба. Сарадња међу државама је могућа, али је њихово зближавање привремено и засновано на сопственим интересима. Трајна интеграција, са изузетком формирања стратешких војних савеза, је мање вероватна уколико је не подстакне велика сила, хегемон. Земље имају мало или нимало подстицаја да решавају заједничке проблеме, а њихове односе карактерише више сукоб него сарадња. Дакле, реализам заговара конкурентски концепт безбедности (Malešić 2012; Grizold, Vučar 2011; Ejđus 2012).

Многи теоретичари и аналитичари сматрају да неореализам, са својом високом политиком међународног мира и безбедности и сумњом у сарадњу држава и других актера међународних односа, мало доприноси разумевању глобалне еколошке политике. Хегемонистичка држава вољна да формира и одржи еколошку сарадњу није на видикy, али концепт моћи ипак има одређену моћ објашњења, посебно када је повезан са контролом природних ресурса или са мање опипљивим концептима као што су вођство и утицај.

2.2. ЛИБЕРАЛИЗАМ

Либерализам, за разлику од реализма, претпоставља да се улога државе у међународној заједници мења и да државе постају све више међузависне, а међународној заједници се придружују и други актери који делују у различитим областима и могу бити субнационални, наднационални. и трансационални. Аактери имају тенденцију да сарађују, а чак и када је реч о миру и безбедности, они имају снажан подстицај да сарађују у решавању заједничких проблема за добро међународне заједнице у целини. Либерални теоретичари верују у позитивну улогу институција и других веза између националних држава, које ублажују међусобне односе и ублажавају политику војне моћи. Мноштво актера у међународном систему отвара бројне сукобе и начине њихове интеракције, па се јавља потреба за управљањем односима међу њима и стварањем система понашања заснованог на заједничким правилима. Међународно право је веома важно у формирању међународне заједнице националних држава и других актера. Либерални теоретичари говоре о анархији, углавном у смислу да не постоји надређени ауторитет који би проверавао да ли државе не варају у процесу договарања и поштовања споразума, истичући тако проблем оних који имају користи од међународних уговора, иако их не поштују. њих. Неопходно је успоставити институције које ће проверавати поштовање договора, повећати транспарентност, смањити трансакционе трошкове сарадње и, пре свега, обесхрабрити преваре. За разлику од реализма, либерализам на безбедност у свету гледа као на „игру позитивног збира“, што значи да како безбедност расте у једној земљи, тако се повећава и безбедност у другим земљама. Ширење демократских вредности и глобализација економске активности најбоља су гаранција за постизање напретка и безбедности у свету. Либерализам гради кооперативни концепт безбедности (Malešić 2012; Grizold, Vučar 2011; Ejđus 2012).

2.3. ТРАДИЦИОНАЛНИ МАРКСИЗАМ

Представници марксизма, слично као и представници реализма, сматрају да је држава кључни актер у међународним односима, али за разлику од њих истичу да држава није заступник националних, већ класних интереса.

То значи да стварни актери светске политике нису државе, већ доминантни класни и економски интереси, односно аутономија државе у овом случају је окрњена класним интересима. Међународни систем се састоји од центра и периферије, а односи се формирају тако да омогућавају превласт развијеног и моћног центра над неразвијеном и слабом периферијом. Међународни односи, као у реализму, су „игра са нултом сумом“ у којој богати постају богатији и сигурнији, а сиромашни сиромашнији и мање сигурни. Марксистичка теорија скреће пажњу на постојање војно-индустријског комплекса као социолошке категорије, која у развијеним и утицајним земљама омогућава интеграцију врхунске политичке, бирократске, војне и одбрамбено-индустријске елите и као резултат тога манипулацију претње државе ради остваривања својих уских интереса. Марксизам такође објашњава конкурентски концепт безбедности, али је он класно условљен и одређен (Malešič, 2012; Grizold, Vučar 2011; Ejodus 2012).

3. АЛТЕРНАТИВНИ ПРИСТУПИ

3.1. КОНСТРУКТИВИЗАМ

По браниоцима конструктивистичког приступа међународном систему, свет је друштвено обликован, обликују га појединци и друштва кроз интеракцију. Идеолошки фактори као што су норме, идентитети и идеје имају централно место у динамици светске политике. Неореалисти и неолиберали верују да државе желе да максимизирају своје користи и да су њихове преференције или интереси унапред одређени унутрашњим факторима, као што је осовина моћних интересних група. Конструктивизам, с друге стране, проучава како земље реагују и како међународна сарадња формира нове информације, идеје или међународне норме, или заједничке концепте одговарајућег понашања. Много више пажње него неореалисти, па чак и неолиберали, дају недржавним актерима у међународним односима. Ови други су често носиоци нових идеја и норми и утицајни су у међународном систему. Концепт моћи стога није само материјалан, како га поставља реализам, већ обухвата и знање, идеје, културу, идеологију и језик, а тиме се успостављају нови актери у међународној заједници засновани на знању, интернету или епистемичким заједницама. Према конструктивистима, безбедност је друштвени конструкт који значи различите ствари у различитим контекстима. Међу елитама у друштву одвија се безбедносни дискурс у коме се надмећу и преговарају у дефинисању кључних друштвених вредности, њихове угрожености, начина заштите итд. За разлику од реалиста, који кажу да су намере и акције држава детерминисани структуром међународног система и његовим централним обележјима анархије, конструктивисти кажу да актери (у овом случају државе) могу утицати на садржај и ефекте дате структуре

кроз њихов начин живота (анархија је оно што земље праве од ње). Структура је, дакле производ друштвених односа. Конструктивисти виде могућност јачања безбедности у формирању безбедносне заједнице у којој земље верују једна другој у решавању спорова без прибегавања оружаном насиљу. Конструктивизам стога види безбедност као друштвени конструкт (Grizold, Vučar 2011; Ejđus 2012).

3.2. КРИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ БЕЗБЕДОСТИ

Критичке теорије безбедности потичу из шире и утемељеније критичке теорије друштва. Задатак теорије у друштву не треба да буде само да анализира ситуацију, објасни је и предвиди будуће процесе и догађаје, већ пре свега, да промени постојеће стање. Критичке теорије безбедности оспоравају ваљаност традиционалног, државноцентричног приступа безбедности и сугеришу да га треба посматрати првенствено из перспективе појединца и друштвених група. Разумевање безбедности се стога мора продубити, што значи да фокус треба да се помери са државе на друге референтне објекте, који су поддржавни и недржавни, и да се прошири, што значи да цео спектар претњи, на које се различито позива, треба узети у обзир објекте који су изложени, а не чисто војне, и проверити како се нови концепт безбедности спроводи у пракси. Критика реализма укључује и његову способност да предвиди крај хладног рата, да прихвати улогу алтернативних покрета и идеја у безбедносним процесима и да објасни терористичке нападе у последњој деценији. Програм реализма, у који се и данас многи заклињу, мора се, према критичким теоретичарима, заменити програмом сарадње, интеграције и трагања за мирном политиком. Представници критичких теорија безбедности, слично као и конструктивисти, наводе да није јасно шта је безбедност, јер је то изведен концепт који произилази из нашег политичког и филозофског погледа на свет. Одговор на питање шта су кључне друштвене вредности, ко или шта их угрожава, на који начин треба заштитити, не може увек и свуда бити исти. Карактеристично је и за критичке теорије безбедности да повезују безбедност са еманципацијом, јер сматрају да су то две стране истог новчића. Појединци и групе који нису еманциповани у етичким, верским, сексуалним, економско-социјалним, културним и другим областима не могу бити безбедни (Baldwin 1997; Ejđus 2012).

У оквиру критичких теорија појављују се два основна приступа: критичке безбедносне студије (велшка школа) и копенхашка школа, као фундаментална критика традиционалних, реалистичких приступа безбедности. Ова два приступа отварају нова питања о безбедносним политикама и безбедносној етици. Њих занима повезаност напретка и разумевање безбедности (Allen, Mendieta 2022). Посткултуралистичка копенхашка школа безбедност посматра као концепт безбедности са много потенцијалних референтних објеката. Она произилази из секуритизације (заштита појединаца у односу на одређени сектор). Њен представник је Бари Бузан (Buzan, Hansen 2010; Buzan, Weaver 2003). Он човекову безбедност повезује са државном, која представља основни вид претње појединцима.

Плуралистичка велшка школа још дубље анализира безбедност појединца и посматра је као коначни циљ безбедносних политика (Grizold, Vučar 2011: 836-841).

4. АКТУЕЛНИ БЕЗБЕДНОСНИ МЕНАЏМЕНТ – ДИЛЕМЕ, ПРОБЛЕМИ И ИЗАЗОВИ

Промењено безбедносно окружење након завршетка хладног рата сложене је, рањивије, нестабилније и угроженије него што је то било у прошлости. У теорији и пракси (политици) постоје различити одговори на нове безбедносне изазове, питања и проблеме са којима се суочавају земље и међународни систем. У том контексту, поново је постало актуелно питање одговарајућег односа безбедности и слободе у савременом друштву и међународном систему. Промене које су обележиле структуру и деловање међународног система након завршетка хладног рата довеле су до тога да се у теорији и пракси обезбеђења безбедности данас већи акценат ставља на појединца, а не, као некада, на државу. Логика овог заокрета је јасна: као што све земље имају право на безбедан раст и развој, тако исто и појединци (сви људи) без обзира на држављанство, пол, верска уверења итд, а државе су дужне да штите ово право и омогуће његову имплементацију (Grizold, Vučar 2011).

Пракса показује да се при доношењу нових решења за обезбеђивање сопствене безбедности у измењеном комплексном безбедносном окружењу, земље суочавају са дилемом како да обезбеде своју оптималну безбедност без негативних ефеката на поштовање људских права и грађанских слобода. Досадашњи развој људског друштва довео је, између осталог, до повезивања појмова слободе, безбедности и развоја. То, између осталог, значи да однос слободе, безбедности и развоја на глобалном нивоу данас показује позитивну корелацију у смислу да само слободна друштва могу бити безбедна и развојно оријентисана. У том контексту, дилема „безбедност или слобода“ данас се појављује као фундаментално питање: како истовремено обезбедити слободу и безбедност људи у новом сложеном односу између држава, недржавних актера, цивилног друштва и међународног система?

Ова нова реалност безбедносне парадигме на почетку 21. века изражена је и новом свеобухватном дефиницијом безбедности, која се постепено и са разним потешкоћама ипак успоставља у пракси (политици) и која, поред традиционалне војно - политичке димензије, обухвата и културно-цивилизацијске димензије безбедности које изражавају, пре свега, бригу за савременог човека као појединца и као припадника друштвених група. У том смислу, може се тврдити да су темељни елементи данашњег концепта безбедности очување живота човека, обезбеђивање његове слободе и благостања (Baylis 2001).

Већина модерних земаља још увек не разматра овај нови концепт безбедности у својим политикама националне безбедности. Штавише, неки од њих, да би обезбедили сопствену безбедност у сложеном безбедносном окружењу, одричу се неких већ утврђених грађанских слобода у свом позитивном законодавству. У том смислу омогућавају ненајављене претресе домова без судског налога, задржавање лица без адвоката на неодређено време, хапшење без образложеног разлога, правну тортуру и сл, а све на основу сумње да је појединац члан терористичке групе или је барем повезан са тероризмом (Baylis 2001).

Примена новог интегрисаног концепта безбедности у пракси је велики изазов за данашњи свет, односно захтеван задатак за савремену државу, цивилно друштво и цео међународни систем. Интегрисано обезбеђивање безбедности захтева сарадњу многих актера на локалном, националном, међународном и глобалном нивоу. Данас смо суочени са ситуацијом у којој су одговори на сложене претње сувише спори, делимични и недовољно координисани на међународном нивоу. Важан део струке брани тврдњу да се само у ситуацијама када су људска права и демократија универзално утврђене међународне вредности, безбедност земље, појединаца и међународног система може обезбедити холистички, тако да ће бити могуће обезбедити уравнотежено међусобно постојање, просперитет и развој сва три поменута ентитета: појединца у односу на друге појединце, земљу и међународни систем; однос државе према другим државама, грађанској држави и међународном систему; међународног система у односу на државне и недржавне актере и појединце (Baylis 2001).

ЗАКЉУЧАК

Сваки од представљених приступа се мање-више бави обезбеђивањем људске безбедности – неки индиректно, неки директно.

На први поглед је очигледно да класични реализам није један од приступа који су кориснији за концепт људске безбедности. То се може видети у реалистичком троуглу, који садржи фокус на државу, на опстанак државе и на концепт самопомоћи, који се такође односи само на државе. Држава тако није само главни актер, већ и референтни објекат. Реализам се првенствено не бави другим актерима, као што су међународне институције или чак појединци. О овом последњем он заправо говори само у случају када држава признаје контролу над унутрашњим законодавством и средствима унутрашње принуде, која омогућавају њеним грађанима унутрашњу безбедност, док је спољна безбедност увек угрожена због анархије међународног система, па је неопходно да заштити државу. Тешкоћа реализма је у томе што се не бави спољним опасностима које не произилазе из међународног система, већ из недржавног или природног окружења.

Слично реализму, важи и за неореализам и студије безбедности. Једина разлика је што нигде експлицитно не помињу појединце, већ само говоре о државама и њиховим интересима. Либерални реализам енглеске школе је овде другачији. Сама чињеница да се бави правдом сугерише могућност да је нешто друго важно у глобалном смислу од само држава. Поред међународне правде дефинисане су и људска и глобална правда, које обе могу значајно допринети проучавању концепта људске безбедности. Први је због истицања људских права, а други због истицања благостања света у целини, што нужно утиче на добробит људи као саставних делова ове целине.

За либерализам, барем на декларативном нивоу, важнији су појединци и групе појединаца од држава, које само представљају те појединце и групе. Ипак, сматрамо да класични либерализам има два недостатка. Први је претерано наглашавање економског аспекта делатности појединаца. Тежња ка материјалном

благостању није нужно преведена као обезбеђивање сопствене финансијске или материјалне независности, већ се може превести и негативно: као жеља за гомилањем све већег богатства и прекомерном конкуренцијом. Други недостатак либерализма је претерана брига за државу, њене лидере и међународно деловање, што је у супротности са самим фундаменталним принципом либерализма о примату друштвених актера.

Неолиберализам додаје важан елемент студији: институције. Ако узмемо у обзир да је држава често извор опасности за људе, а такође и да људи нису увек у стању да се одбрани или осигурају сопствену безбедност (нпр. у случају хуманитарне катастрофе), деловање државно зависних али непристрасне институције су кључне за пружање помоћи. Поред проширења концепта безбедности новим актерима, неолиберализам препознаје и све већи значај ниске политике, која укључује како економске сукобе, тако и питања везана за људска права, заштиту животне средине и друге изворе безбедносних претњи. Већина ових приземних политика не може се решити ни војном силом, што заправо значи повећање безбедности људи због смањене могућности оружаног сукоба. Међутим, такође се сматра да се неолиберална теорија превише бави појединачним земљама и њиховом тражењем користи. Међународне институције и организације на тај начин првенствено делују као нека врста посредника за сарадњу међу државама и, последично, остваривање користи за њих. Свако побољшање благостања људи стога изгледа више као нуспојава него стварни циљ акције.

Теорија секјуритизације бави се државним актерима.

Копенхашка школа, укључујући и Бузанову концепцију државе као оруђа за заштиту појединаца и одбрану ширег концепта безбедности, иако је фокусирана на државу, дозвољава, па чак и заговара проучавање нових референтних објеката.

Велшка школа је једина међу критичним теоријама која укључује и заштиту животне средине.

ЛИТЕРАТУРА

- Allen, Mendieta 2022: Amy Allen, Eduardo Mendieta. *Power, Neoliberalism, and the Reinvention of Politics*. Penn State University Press.
- Baylis 2001: John Baylis. International and global security in the post-cold war era. https://is.muni.cz/el/1423/podzim2015/ESS419/um/Baylis_2001_253-276.pdf
- Baldwin 1997: D. Baldwin. Concept of Security“, *Review of International Studies*, Vol.23, No.1,1997.
- Buzan, Hansen 2009: Barry Buzan, Lene Hansen. *The Evolution Of International Security Studies*. New York: Cambridge University Press.
- Buzan, Weaver 2003: Barry Buzan, Weacver Ole. *Regions and Powers: The Structure of International Security*, New York: Cambridge University Press, Cambridge.
- Grizold, Bučar 2011: Anton, Grizold Bojko Bučar. Izzivi sodobne varnosti: od nacionalne in mednarodne do človekove varnosti, *Teorija in praksa*, let. 48, 4/2011.
- Ејдус 2012: Филип Ејдус. *Међународна безбедносћ, теорије, сектор и нивои*, Београд. Службени гласник.
- Malešić 2012: Marjan Malešič. Teoretske paradigme sodobne varnosti in okolje kot varnostno vprašanje, *Teorija in praksa*, let. 49. 2/12.

Milan Ž. MILOŠEVIĆ
Slaviša KRSTIĆ

APPROACH TO THE STUDY OF SAFETY MANAGEMENT
AS A SCIENTIFIC DISCIPLINE

SUMMARY

Safety management is a new scientific discipline that was created by merging two sciences, safety science and management science. Modern security threats, which have been increasing recently, have led to an increased interest in security issues, as well as in organizations that deal with these issues. In accordance with the changes that have occurred in the field of security, different theories and schools of security have also developed and changed. The aim of this paper is, therefore, to present different approaches in the study of security management as a scientific discipline, and to point out the similarities and differences between the presented theories and schools. The paper presents the traditional - voluntarist approach and alternative approaches to security. Contemporary problems of safety management with the challenges ahead are also given.

Key words: theory, traditional approach, alternative approaches, security.

